

לחיזוק אורשת יהדות ארוקו בלארץ הקודש

תפארת אבות

דבר המערכת

פורים דל-מעגאז

המן האגני לא היה צורך היהודים היחיד בהיסטוריה של עם ישראל, הוא גם לא היה הרשע היחיד בעולם. לפניו וגם לאחריו קמו עוד רשעים אחרים שהרעו לעמנו בכל הדורות. כל קהילה והמן שלה, כל קהילה נתנה שם מיוחד לאותו "פורים שני" שנקבע ליהודים עליהם ועל זרעם לדורות, במשלוח מנות ובביטול מלאכה. לפעמים גם חוברו שירי הודיה ומגילות מיוחדות שנכתבו לזכר אותם מאוחר. גם פמונים כדוגמת הפמון הידוע "מי כמוך ואין כמוך" שחיבר ר' יהודה הלוי, חוברו לכבוד המאורע. בשנת "כי תרכיב" על סוסך, מרכבותיך ישועה" ליצירה, 1862, קם במרוקו עריץ אחד מורד ושמו אג'ילאלי אל-מעגאז בן לשפחה חרופה ושמה רקייא. הוא כונה גם בשם "ארוג'י". אל-מעגאז (העצלן), היה רועה צאן במחוז אחד אצרארדא, ובכשפיו והבליו הראה איזה אותות בדויים לעיני הברברים הפראיים תושבי האטלאס, והמליכוהו עליהם. אל-מעגאז היה צורך היהודים כהמן בדורו, ומשאלתו הייתה כמשאלת המן "להשמיד ולאבד את כל היהודים", וכך יצא אל-מעגאז בראש צבאו לכבוש את מנכאס.

אל-מעגאז הגיע תחילה לכפר מולאי אידריסא-זרהוני הקרוב לעיר מנכאס, וישבע שלא להשאיר שם ישראל בארץ מנכאס ח"ו, ותהי עת צרה ליעקב. אך ה' א-להינו ברוב רחמיו וחסדיו הפיר עצת גוים הניא מחשבות עמים. מקורביו של אל-מעגאז יעצו לו שקודם כל, עליו לגשת לקברו של מלך אחד קדמון הקבור שם, ורק אחר כך יגמור ביהודים. אל-מעגאז שמע למקורביו שטמנו לו מלכודת, וראשית כל הלך להתגלח ולהתרחץ. כאשר אל-מעגאז התיישב על כסא הקפך, הלה תקע את התער בעורפו וערף את ראשו, ומיד אנשי המרמה התנפלו על שריו ועבדיו וערפו את ראשיהם, כן יאבדו כל אויבך ה'.

ביום ט"ז באדר ב' של אותה שנה, הובא ראשו הערוף וראשי עבדיו תקועים על חרבותיהם של המורדים לעיר מנכאס והציבו אותם בשער העיר, הלא הוא "באב אג'דיד", שער מפורסם ומוכר עד עצם היום הזה.

יום ט"ז באדר, הפך אפוא במנכאס ליום טוב, יהודי העיר חגגו אותו בכל שנה במשלוח מנות ומתנות לאביונים, והעיר מנכאס צהלה ושמחה, ומאז קראו לפורים זה "פורים דל-מעגאז". אולם במשך השנים ומרוב התלאות בהן חיו, זכרו של פורים זה נשכח, משום שצרה חדשה משכיחה את הישנה.

גם הורינו וזקני הדור סיפרו לנו תמיד על הפורים המיוחד הזה. כן סיפרו שבאותה שנה, הייתה גם עצירת גשמים, ובסוף אדר של אותה שנה ירדו גשמים לרוב והייתה תשועה גדולה. לרגל מאורע זה, חוברו שירים רבים בעברית ובערבית על ידי המשוררים שהיו עדים למאורעות ההם. רבי שמואל עמאר זצ"ל חיבר פיוט הודיה על המאורע הזה, בשם "ארומך אלי ואודה את שמך". רבי יהודה בירדוגו זצ"ל חיבר גם הוא פיוט הודיה בן 42 מחרוזות, בשם "אודך בכלי נבל, אל רם נורא, אשיר לך בנבל עשור אזמרה".

רבי יוסף משאש זצ"ל חיבר לרגל מאורע זה, שיר בן שישים ושתיים מחרוזות כמשקל "מי כמוך ואין כמוך", וכתב "וגם אני הצעיר כך אני נוהג מיום בואי פה העירה תלמסאן יע"א, שלא לומר תחנן ביום ט"ז אדר, שהוא פורים קטן לבני עיר מולדתי מנכאס יע"א, אשר קבלו אבותינו נ"ן ועל זרעם, על הנסים ועל הפורקן שעשה עמהם ה' א-להינו, ויפרקנו מצרינו" (מים חיים, או"ח, רצג).

בברכת חג פורים שמח, מערכת 'תפארת אבות'

פרפראות מוחממינו

לימוד התורה לעצמו ולאחרים

איש לרעהו ומתנות לאביונים (אסתר ט, כב)

אמרתי לרמוז הענין בפסוק "איש לרעהו ומתנות לאביונים", שראשי תיבות שלו אל"ל כאמור, שהוא נוטריקון אורו לעצמו ואורו לאחרים, וראשי תיבות אל"ל גימטריא בינ"ה. רוצה לומר, לזכות להתבונן בבינת התורה, לדקדק בפסוקי התורה ושיעורם המופלא, ולהתבונן במאמרי רבותינו ז"ל. וראשי תיבות אל"ל גם כן אדם ומלמד לאחרים, נמצא שבראשי תיבות אל"ל ישנו רמז לימוד תורה לעצמו ולאחרים, וכן רמז על אור מעשה המצוות שיעשה אותם וילמד אחרים לעשות גם הם כמוהו, ואזי יזכה לומר על עצמו "אני לדודי ודודי לי", שהוא ר"ת אל"ל. ונרמז הענין בימי הפורים ובמצוותיו שאמר "ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים".

רבי יוסף כנפו (1823 - 1901), מחכמי מוגאדור, זך ונקי, פורים (בהוצאת חברת אהבת שלום)

תורה ותפילין מילה ושמחה כולם נקבצו ביום פורים

ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח, טז)

מובא בגמרא (מגילה טז): "ליהודים היתה אורה ושמחה וכו', אורה זו תורה, ושמחה - זה יום טוב, וששון - זו מילה, ויקר - אלו תפילין". ויש להבין מה ענין דברים אלו לפורים, יותר משאר מצוות? שאם לומר שע"י שנתבטלה מחשבתו של אותו רשע ולא מתו ישראל, ע"י כך היו יכולים לקיים מצוות אלו, מה שאין כן אם היה להיפך ח"ו שהיו עוברים שונאיהם של ישראל מן העולם, אם כן למה פירט מצוות אלו יותר משאר מצוות, שהרי כל המצוות אינם יכולים להתקיים אלא בהיות ישראל בעולם? ואפשר לומר מפני שאין יום מקודש בארבע אותות אלו אלא יום פורים. ששאר שבתות וימים טובים לא תמצא בהם אלא שמחה ומילה, ולא תפילין. ואפילו תורה גם כן בימים טובים [לא תמצא] למי שאומר "או כולו לה, או כולו לכם". ובימות החול אין שמחה. אבל יום פורים מקודש בארבעתם בהוויה אחת. שעוסקו בתורה - כפי ששמעו במסכת מגילה (ז): שגם ביום פורים היו לומדים רבנן לפני רבותיהם. ומניח בו תפילין, ומקיים בו מצוות מילה שארעה בו ביום, וגם עושה בו יום טוב ואוכל ושותה ושמח. וזה מה שכתוב "ליהודים היתה אורה, דהיינו הוויה אחת חדשה שיש להם יום מקודש בכמה קדושות, מה שלא היה מקודם אלא מזמן זה ואילך".

רבי משה מאימראן (1739 - 1786), מחכמי מנכאס, 'ספר המעלות', דף צט (בהוצאת חברת אהבת שלום)

בקשת אסתר לישועה אף שתשובתינו אינה שלימה

אל תרחק ממני כי צרה קרובה (תהלים כב)

מה שכתוב "אל תרחק ממני כי צרה קרובה" וכו', באה אסתר לבקש מאת הקדוש ברוך הוא שהתשובה ששבו, שהתענו שלשה ימים ושלושה לילות, הגם שאינה מקובלת כל כך כדי לבטל הגזירה, מכל מקום מבקשת לפניו בל יתעכב מלהושיעם עד שיעשו תשובה שלמה לפניו כראוי, כי לא נשאר זמן לכך, לפי שהגזרה קרובה, ואל תביט עכשיו לזכויותינו. וזהו "אל תרחק ממני" ותאמר עד שאעשה תשובה שלמה כראוי, והטעם מפני "כי צרה קרובה", ואין פנאי לכך, "כי אין" לי "עזרה" זולתך, לכך יקדמוני רחמיך.

רבי יעקב אביחצירא (1790 - 1880), מחכמי תאפילאלת, דורש טוב, דרוש לשבת זכור ('תורת אביר יעקב' בהוצאת 'אור מאיר שמחה')

אחינו היקרים! כל מגמתנו היא הנחלת תורת רבותינו, מנהגייהם והליכותיהם בקודש. ב"ה העלון מופץ באלפי עותקים ונתקבל באהדה רבה. היו שותפים עמנו בענין פה. נא לשמור על קדושת הגליון. נא לא לעיין בזמן התפילה.

פורים | גליון מס' 10 | אדר ה'תשע"ז
העלון יוצא לאור בזכות והצלחת התורמים הי עליהם יחיו.
לתרומה: TIFERET.AVOT1@gmail.com

יוצא לאור בשיתוף עם מכון 'תפארת אבות'

ייסודה של קירואן

בעלון הקודם הזכרנו את ייסודה של העיר פאס, שהיתה המרכז הרוחני של יהודי מרוקו באותה העת. באותו זמן שבו נוסדה ממלכת בני אידריס במרוקו, קמה בתוניסיה נסיכות עצמאית למחצה. בירתה היתה קירואן, אשר נוסדה עוד קודם לכן בראשית ימי הכיבוש הערבי. בשל מיקומה המרכזי, הפכה קירואן עד מהרה להיות מרכז חשוב למסחר בינלאומי. בנוסף על כך, ובדומה לאחותה - העיר פאס שבמרוקו, תפסה קירואן תפקיד מרכזי בחיי הרוח של יהודי צפון אפריקה.

יהודי תוניסיה

על-פי המסורת, היהודים הגיעו לתוניסיה עוד בימי שלמה המלך. מאוחר יותר, בתקופת הכיבוש של האימפריה הרומית, הקהילה היהודית מנתה כ- 15,000 יהודים. במהלך המאה ה-7 נכבשה תוניסיה על ידי המוסלמים, והיהודים זכו למעמד ה"דמי" (בן חסות) המצוין את מעמדם הנחות ביחס לשכניהם המוסלמים. היהודים חיו בשכונות קטנות וצפופות ובעוני קשה, ביחס לשכניהם המוסלמים שחיו ברמת חיים טובה בהרבה. יחד עם זאת, בהשוואה למצבם של יהודי מרוקו או אלג'יריה, היה מצבם של יהודי תוניסיה נחשב טוב.

היהודים בקירואן

מיד עם הקמתה, משכה אליה קירואן יהודים רבים מאזור לוב. בסוף המאה ה-7 הגיעו גל מתיישבים יהודים נוסף שבאו ממצרים ומערב. עד מהרה הפכה קהילה זו למרכז יהודי חשוב בצפון אפריקה. קהילת קירואן תמכה כלכלית ביישובות בבל והייתה חוליה מקשרת בין ובין קהילות היהודים בצפון אפריקה וספרד.

ראשי הגולה שהודחו

מסופר, על שניים מראשי-הגולה שבחרו להם למושב את המערב, לאחר שנאלצו לעזוב את בבל. בתחילת המאה ה-8, הדיחו ראשי שתי היישובות בבבל את רב **נטרונאי בר חביבאי** ממשרתו כראש-גולה, שאותה תפס שלא בהסכמתם, והוא מצדו עזב את בבל והלך למערב. לא ברור אם הכוונה לאפריקה או לספרד. מקור אחד אומר בפירוש כי רב נטרונאי הגיע לספרד, 'והוא שכתב לבני ספרד את התלמוד מפיו שלא מן הכתב' [בעל פה!]. אבל גם זה אינו מוציא את האפשרות, כי בדרכו שהה באפריקה. גם על ראש-הגולה **מר עוקבא** (חי בסוף המאה ה-10) מסופר שבא לאפריקה, לאחר שעלו בתווה המאמצים להשלים בינו לבין יריביו

בבבל. בני קירואן נהגו בו כבוד רב, כראוי לנשיא בישראל: 'מנהג היה בקירואן למר עוקבא נשיאה, שהיו מכינין לו כסא של כבוד בבית הכנסת בצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי, היו מורידים לו התורה'.

חכמי קירואן

מתוך אחת השאלות אל רב האי גאון אנו למדים, כי כבר בימי **הילאי גאון** (788) פנו אנשי קירואן לבבל. כיוכל שנים לאחר הילאי גאון, חי בקירואן **רב נתן בר חנניה** (840), שעמד בחליפת-מכתבים עם גאוני בבל. ידוע לנו גם על **רב יהודה בן הרב שאול** מקירואן ששלח שאלות לרב נטרונאי גאון בר הילאי. עוד ידוע לנו על גאון סורא רב נחשון בר צדוק ששלח תשובות (בשנת 872) ל**רב שביב בר יעקב** ולכל רבני דקירואן. בידינו גם תשובות שנשלחו ל**רב חונאי** מקירואן.

אלדד הדני

בשנת 880 בקירוב ביקר אלדד הדני בקירואן, ותיאר באוזני הקהילה המקומית את מסעותיו. הוא ריתק את מאזיניו גם בלשון הקודש השגורה בפיו, והביא עמו מקבץ דינים שנהגו לטענתו בקרב השבטים האבודים. אלו נראו תמוהים בקרב אנשי קירואן, ואז 'שאלו אנשי קירואן לרבינו צמח גאון, על עסק אלדד הדני שנפל בנייהם מן השבטים הגנוזים בחיללה הקדומה בארץ כוש'.

שיבות קירואן

בימי רב האי גאון הולכים ומתהדקים הקשרים בין המגרב ובין ארץ ישיבתה. גאוני ארץ ישראל, **רבי שלמה בן יהודה ורבי נתן בן אברהם**, שניהם היו ילידי המגרב. מוצאו של הראשון מפאס והשני מקירואן. בדור הבא פונה הגאון והנשיא הארץ-ישראלי רבי דניאל בן עזריה אל המגרב ומבקש לתמוך בו, מאחר והוא מבית דוד. הקהילה היהודית והיישובות בתוניסיה פרחו וחכמיה התפרסמו בידיעותיהם. במיוחד התפרסמה ישיבת קירואן בהנהגתו של **רבנו חושאל בן אלחנן** (המאה ה-10 - המאה ה-11), שלא הייתה כפופה עוד למרותם של גאוני בבל, אך המשיכה לשמור על קשרים גם עם ישיבות בבל וגם עם ראשי ישיבת ארץ ישראל. עם חכמיה של קהילת קירואן נמנים שני פרשני התלמוד - **רבנו חננאל בן חושאל** (990 - 1053 בערך) ו**רבנו ניסים בן יעקב** (990 - 1062 בערך). אחד מתלמידיה המפורסמים של ישיבת קירואן היה הר"ף - הפוסק רבי יצחק אלפסי (1013 - 1103).
מקורות: 'תולדות היהודים באפריקה הצפונית'

נחלת אבות - פרקי אבות

לרבי יוסף משאש זצ"ל

זקנים לנביאים (אבות א, א)

מורי ורבותי גם בשבת זה בס"ד נמשך עוד בענין אליהו הנביא ז"ל, והוא בקידושין (דף מ:). רב כהנא היה מוכר סלים, תבעתו אותה גברת, אמר לה אלך ואקשט עצמי, עלה ונפל מהנג לארץ, בא אליהו תפסו ואמרו לו הטרחת אותי ארבע מאה פרסאות, אמר לו רב כהנא מי גרם לי האם לא העניית? נתן לו אליהו כלי של זהובים, עכ"ל. והנה יש להקשות, והלא מקובלנו שאין שכל למצוות בעולם הזה! ויש לתרץ שכאן לא שכר היה, אלא פרי, והשכר קיים לעוה"ב. כי מצוה של מסירות נפש, לא יספיק בשכרה כל טוב העולם הזה, אם כן ודאי לא לקח רב כהנא רק מעט מפריה בעולם הזה. ועוד יש לומר, כי ודאי אותם הדינרים נתנם אליהו מנכסי המטרונא [הגברת] בתורת קנס על שציערתו לאותו צדיק, והטריחה את אליהו ארבע מאות פרסאות [מרחק רב], ואין זה נקרא מתן שכר, לא קרן ולא פרי.

מעשה ניסים בפאס בעליה לארץ, בימי מוה"ר יהודה בן עטר זצ"ל

וכיוצא בזה שמעתי מרב גדול מפאס, כי בימי רבי יהודה אבן עטר זצ"ל (נפטר ב-1733), קמה במרוקו תנועת עלייה לארץ ישראל. ואשה אחת עלו בני משפחתה והיא לא עלתה עמהם, כי היה בעלה בבית האסורים אודות עלילה שהעלילו ערבים עליו שקנה חפצי זהב גנובים. ואחר כמשלש חודשים, יצא לחופשי ע"י שוחד, ותפתהו אשתו לעלות לארץ, ולא שמע אליה, ועשתה כל מאמצים ולא עלה בידה. ותשם אל העורמה פניה, ולאחר זמן מה אמרה לו, יהודי אחד מעיר צפרו בא נחוץ לבקשך, וכאשר אמרתי כי אתה נמצא בחנות, אמר לי שהוא נחוץ מאוד ללכת לדרכו. והביא לך דרישת שלום ממכנאס מאת האוהבך הצורף, שהוא מזרזך מאוד לנסוע מחר עם סחורתך, כי קמה שם תנועה גדולה של מסחר בזה. ויאמר בעלה, למחר אסע בהשכמה, כי יש לי הרבה סחורה למכור. ותיכף קם בעוד לילה, ונסע עם השיירה הראשונה, והיא הכינה עצמה ונסעה לטאנקיר עם שיירה שהיתה מוכנה לנסוע אותו היום ועשתה עמהם חוזה בסתר. ועד שיחזור בעלה הגיעה היא לטאנקיר, ומצאה מקום בספינה הנוסעת ועלתה לארץ. ובהגיע בעלה למכנאס, מצא כי האמין לשווא ולשקר, וחזר לפאס וחקר ודרש ומצא כי אשתו ברחא לטאנקיר, והיא טמנה לו רשת לברוח מפניו. ונתבלבלה דעתו על מסחרו ועל מלאכתו, מרוב צער על בגידת

אשתו, עד כי במשך שנה תם כספו והתחיל למכור כלי ביתו. ויום אחד בצר לו מאד, הלך אצל הגאון רבי יהודה בן עטר זצ"ל, ושפך שיחו לפניו בבכי גדול, להשיאו עצה. ויצטער הרב מאוד, ויאמר לו לך עכשיו ובוא למחר. ויחשוב הרב הרבה בזה, ולא מצא שום תקנה רק לילך אחרי אשתו, וזה אי אפשר, כי צריך כסף רב להוצאות הדרכים ולובניו, והוא בעל הלוואה ואין לו כל. ויהי ממחרת ויבוא האיש, ויאמר לו הרב, בני, שום תרופה לא מצאתי לך, ואך הראוני מן השמים כי היום תיושע ע"י צער גדול בגוף. ויאמר האיש, ויהי מה, יסבול ולא יבול, ויצא מלפני הרב מלא תקווה. ויפגע בו משרת שר העיר שחיפש אחריו, ויביאהו לשר. וימצא שם ערבי אחד שקבל עליו לפני השר, שהיהודי הזה מכר לו חפצי זהב, ועתה רצה למכרם ונמצאו של נחושת. ויניחם לפניו לראות, ויתבונן בהם, ויאמר, אמת מכרתי לך הרבה חפצים אבל לא אלו. ויקצוף השר על היהודי, ויצא את עבדיו להפשיט את היהודי ולהלקותו חמשים מלקיות. ויעשו כן, והיהודי צועק ובוכה ומתחנן ואין מרחם, ואז עשה עצמו כמתעלף. ובראות השר כן, פחד פן ימות, וציוה להוליכו לביתו. וקם השר ממקומו ובהלה להיכנס לביתו, כדי לתלות הסירחון בעבדיו המכים, שמת היהודי תחת השבט באכזריותם, ובקומו בחיפזון נפל מחיקו כיס של מאה זהובים, ונכרך בבגדי היהודי שהיו מונחים בארץ. והעבדים תיכף שמו היהודי תוך מחצלת עם בגדיו כשהם כרוכים, והולכיכו לביתו והניחוחו וברחו להם. וכשהתעורר מהתעלפותו, רצה ללבוש את בגדיו, וימצא בהם את כיס הזהובים, וישמח מאד. והשר, חיפש את כיס הזהובים ולא מצא, ויחשוד בעבדיו. והם בשמעם, כדי להציל עצמם, תלו הדבר בערבי התובע שראוהו שלקח. והשר האמין להם, ושלח אחריו ואיים עליו, שאם לא יחזיר את הכיס, יעשה בו מה שעשה ביהודי. ומראה הודה במה שלא גנב, ונתן מאה זהובים. ויספר היהודי לרב את אשר נעשה, ויאמר לו הרב כי הזהובים הם קנס מהגוי המעליל עליו, ואך לא יאחר מלעלות לארץ. וישמח, ואחר ג' ימים עלה ארצה ואשתו חזרה אליו והיו בשלום. זהו רבותי מה שיכולתי להגיד לכבודכם עתה, א-להים יחננו ויברכנו אמן סלה.

הש"ץ מברך על המגילה מעומד, אך למנהגנו האם הציבור יושבים או עומדים בשעת הברכות?

שומע כעונה

כתב הרמ"ע מפאנו בתשובה (סימן קז, ב) שצריכים הקהל לעמוד בעת שמברך החזן ברכת המגילה. וכן כתבו האליה רבא (סימן תרץ ס"ק א), הבן איש חי (תצוה ז), והמגן אברהם (סימן תרץ, ס"ק א), וביאר דבריו המחצית השקל (שם, ס"ק א) כיון שהש"ץ מוציא את הקהל ידי חובת ברכות קריאת המגילה מדין שומע כעונה, אם כן נחשבים הקהל כאילו ממברכים הם בעצמם ולכן צריכים הם לעמוד כמו הש"ץ.

מצוות שקיומן מעומד

ברם מצינו לכמה פוסקים שהעידו שהמנהג בארצותיהם שהציבור אינם עומדים בשעת הברכות. הכנסת הגדולה (בהגות הטור, סימן רצב) הביא דברי הרמ"ע מפאנו (הנז"ל) שכתב שהציבור צריך לעמוד, וסיים הכנסת הגדולה שמנהגם לא כן, אלא הציבור יושבים בשעת הברכות. וכן הגר"ח פלאגי' בספרו 'מועד לכל חי' (סימן לא, אות עו) הביא מה שכתב הבית עובד שהקהל צריכים לעמוד בעת ברכות המגילה, והשיג עליו שלא ראה מה שכתב הכנסת הגדולה שאין המנהג לעמוד, אלא הציבור יושבים. וכתב כף החיים (סימן תרצ, ס"ק ב) שכן מנהג בית-אל, שאין עומדים אף בשעת הברכה. והטעם הדברים בעל הפני יהושע (מגילה כא). שדווקא מצוות שאף קיום המצוה מעומד, כגון: יציאת, שופר, הלל וכו', אף ברכותיהן מעומד, אבל מצוה שעשייתה וקיומה מיושב, כגון מקרא מגילה, אין צריך לעמוד בשעת קריאתה כמבואר במשנה (שם) וכל שכן שאין ברכתה צריכה להיות מעומד.

כיצד נהגו קהילות צפון אפריקה?

כתב כמורה"ר שלום משאש (שמשי ומגן ח"א, סימן סג) "גם אנחנו במרוקו בעיר מולדתי מכנאס וגם בעיר קזבלנקה לא נהגו לעמוד בברכת המגילה, אלא כל הציבור יושבים ושומעים הברכה, ורק הש"ץ מברך מעומד" (ולגבי הטענה שבמרוקו היו חילוקים במנהגים בין אזור לאזור, כבר דחאה לשמועה זו מורנו רבי שלום משאש שכידוע כיהן כרבה הראשי של ארץ מרוקו, והעיד שבכל מרוקו רוב רובם של המנהגים היו שווים. כך שמענו באוזנינו מפי הרב מרדכי עקיבא לבהר מח"ס 'מגן אבות', שכן שמע מהרב משאש כמה פעמים). וכן העידו על מנהג **מרוקו** רבי רפאל ברוך טולידאנו (קצש"ע סימן תרלא אות א), וב'נתיבות המערב' (פורים אות ז), ו'מנהגי ק"ק דבדו' (עמ' 115), וכן מנהג **תוניס** ('עלי הדס', פרק יז, אות יב), **לוב** ('נחלת אבות', פורים, אות ז), ו**תימן** ('שוע' המקוצר', ח"ג סימן קכב, יב).

מסקנה דמילתא

כיון שאבותינו ורבותינו יוצאי צפון אפריקה ואף בתימן נהגו שהציבור יושבים הן בברכות המגילה והן בקריאה, אנו בניהם מחויבים להמשיך את המורשת, ובידי כל אחד ואחד מאתנו לגרום לכך שעברנו המפואר לא ישכח ח"ו.

מהו נוסח הברכה שלאחר קריאת המגילה, "הרב את ריבנו" או "הא-ל הרב את ריבנו"?

מובא במשנה (מגילה דף כא) "מקום שנהגו לברך [על קריאת המגילה] - יברך, ו[במקום שנהגו] שלא לברך - לא יברך, ובגמרא (שם, כא:) מבואר שהמשנה עוסקת בברכה האחרונה שלאחר קריאת המגילה. הגמרא מביאה את נוסח הברכה: "ברוך אתה ה', אלוהינו מלך העולם, (הא-ל) הרב את ריבנו" וכו'.

לגרוס הסוגריים

נחלקו רבותינו בנוסח הברכה. במסכת סופרים (פרק יד, הלכה ה) הנוסח הוא: "הא-ל הרב את ריבנו", וכן הובא בסידור רבינו סעדיה גאון (עמוד רנז), ברמב"ם (מגילה, א, ג), בחידושי הריטב"א (מגילה, שם), ברוקח (סימן רלז), בסמ"ג (הלכות מגילה), במחזור ויטרי (סימן רמז), באור זרוע (סימן שיט), וכתב כף החיים (סימן תרצב, ס"ק טז) שכן כתוב בסידור הרש"ש ז"ל, ויש טעם להוספת תיבה זו ע"פ הסוד.

שלא לגרוסם

הטור (סימן תרצב, סע"א) הביא דברי רב עמרם גאון שכתב לומר "הרב את ריבנו", ללא הוספת תיבת "הא-ל", וכן כתבו הב"ח (שם) והרי"ף (מגילה, יב. בדפי הרי"ף) שמברך "הרב את ריבנו", וכתב השלטי גיבורים (שם, ס"ק ז) שנראה שרבינו הרי"ף פוסק כדעת רב עמרם גאון שאין לומר תיבת "הא-ל", וכן פסק הרא"ש (מגילה, פרק ג, סעיף א), והמרדכי (סימן תתד) בשם בה"ג דהכי נהוג במתיבתא, וכ"כ בארחות חיים (הלכות פורים, אות ו), סמ"ק (סימן קמח), ורבי דוד אבודרהם (סדר תפילת פורים).

כיצד פסק מן השולחן ערוך?

וזו לשון מרן בש"ע (סימן תרצב, סעיף א) "...ולאחריה [לאחר קריאת המגילה] נוהגים לברך 'הרב את ריבנו'". ובטעם הדבר למה לא לומר 'הא-ל הרב', כתב המשנ"ב (שם, ס"ק ה) וזו לשונו: "ואין לומר 'הא-ל הרב' כיון שכבר זכר השם, שאמר 'ברוך אתה ה' א-לוהינו...', והוסיף שהאליה רבה (סימן תרצב, ס"ק ד) הכריע כהש"ע, שאין לומר תיבת 'הא-ל'. וכן מרן החיד"א (ברכי יוסף, סימן תרצ"ב, ס"ק ג) פסק כהש"ע, וזו לשונו: "הרב את ריבנו וכו', אין לומר בפתיחה 'הא-ל הרב את ריבנו' שהרי אמר 'א-לוהינו'". וכ"כ המאמר מרדכי (סימן תרצב, ס"ק ב) "...המנהג פשט בינינו שלא לומר 'האל'...". וכ"כ רבי אברהם אזולאי (זקנו של החיד"א) בהגותו על הלבוש (סימן תרצב ס"ק ב).

אבות ובנים

והנה כידוע, רבותינו יוצאי צפון אפריקה קיבלו עליהם ועל זרעם לפסוק תמיד כדעת מרן השולחן ערוך אף במקום שאלף פוסקים חולקים עליו. וכן מנהג ארצות המערב שלא להוסיף בברכה שלאחר קריאת המגילה את תיבת 'הא-ל' אלא מברכים 'הרב את ריבנו'. וכן מנהג **לוב** ('נחלת אבות', פורים, אות יב), **ג'רבא** ('ברית כהונה', מערכת פאות ח), **תוניס** ('עלי הדס', פרק יז אות יד), ו**במרוקו** כמ"ש רבי ברוך אברהם טולדיאנו ('הלכה ברינה', סימן תרצב), ו'מגן אבות' (לבהר, עמוד תכד).

מקורות: 'עשרת אבות', 'מגן אבות' (לבהר)

(המשך מעמ' 4 - 'מלכי רבנן')

הדפוס עם שאר החלקים". מרוב ענותנותו הגדולה, רבינו לא רצה להדפיס ספריו בחייו.

אחרית ימיו

בסוף ימיו ציוה לבניו אחריו על התורה והמצוות. רבינו אף הפריש מממונו לצדקה למשך השנה הראשונה לפטירתו, וכתב את סדר הקריאה אשר יקראו יום יום, וציווה שבהספדים עליו לא יתארוהו בשום תואר "ושלא ירבו בשבחו כלל, כי לשחוק אמרתי מהולל...", רק יכנהו בשם "החכם הדיין". לפני שוכבו על מיטת חוליו, קרא לבניו ויברכם, כי ידע שימיו ספורים. וכן כתב בנו ר' יודאל "ויקחני בציצית ראשי, מנשיקות פיהו ישקני, וימינו תחבקני, ובלב חמרמר, קרא בחיל ואמר, רחימא דנפשאי קול נתנו שחקים ליתן ריווח בין הדבקים, ומה גם עתה נתפרדה החבילה, ושמים בניו לבינך, חזק ויאמץ ליבך, קח נא את ברכתי, ויברך אותי". כשלושה שבועות חפץ ה' דכאו בציר של פגעים, ואף בהיותו מושכב על מיטתו, זכר חסדו ואמונתו להיות נאמן ביסורין ולא מאסם ולא געלם. ביום שישי ח' אדר ב' שנת תר"ל (1870) לעת ערב, קנה שביתה במקדש של מעלה, ונחה נפשו ופניו זוהרות כמו אש בלבת, ושפתותיו מרחשות "מזמור שיר ליום השבת", בן 93 היה במוטו, ושפט את ישראל ארבעים שנה.

כל קהילתו בטיטאון הלכו אחר מיטתו, וגעו בבכייה על הלקח עטרת ראשם. השמועה המרה על פטירתו, הגיעה למרחקים, ובכל מקום הספידוהו ובכו על האבדה והשריפה אשר שרף ה'. אף בירושלים הספידוהו גדולי הדור **מהר"ש הלוי ר' יעקב מאיר**, הראש"ל **ר' אברהם אשכנזי והיש"א ברכה** זצ"ל שקונן עליו "נר המערבי אך חשך, על זאת תאבל הארץ, אנא פנה דודי, צבי ישראל ותפארתו". אף לאחר הסתלקותו, זכות רבינו עומדת בתוקפה. רבים פוקדים מצבת קבורתו, ונסים רבים נעשו שם (כעדות בנו ר' יודאל). זיע"א.

מקורות: 'ויאמר יצחק', 'שמו יוסף' (לד' יוסף בן ואליד), 'ארזי הלבנון'

למותר לציין אודות האהבה והקשר ההדוק שהיה לרבינו עם חכמי מרוקו. באגרת נחמה על פטירתו של **ר' עומר אביטבול** זצ"ל מהעיר צפרו, כתב רבינו "באתי להודיע לידידי כי בהיות שגדלה האהבה... אהבת הטוב במה שהוא טוב... כי בעוונותינו הרבים שר וגדול נפל בישראל ואין לנו תמורתו בכל ערי המערב..." ('קהלת צפרו', כרך א, עמ' 419). במקום אחר (שם, עמ' 248) כתב אל רבינו **ר' אליהו בן הרוש** זצ"ל (מחבר 'כוס אליהו' - פירוש על ההגדה) 'יחיד בדורו, מיוחד שבעדרו'. בספר "מעשה נסים" (תולדות **ר' יעקב אביחצירא** זצ"ל) מובא שהאביר יעקב התאכסן בביתו של רבינו כשישה חודשים ועמדו תמיד בקשר מכתבים (עין 'ויאמר יצחק' ח"א סי' ע'). **ר' רפאל אנקאזה** זצ"ל ראש הרבנים במרוקו, כשהיה שומע את שמו של רבינו, היה עומד מלוא קומתו (ע"פ עד ראייה).

ר' רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל מעיד (בהקדמתו לספר 'מנחת יהודה' בן עטר) שראה בחלומו את רבינו פעמיים, "פעם א' כחכם בחור זקנו שחור ואמר לי צדק צדק תרדוף, ופעם ב' כזקן וקרא לי ואמר בוא בני אל תירא, אביך משיבתנו, והניח ידו על ראשי וברכני בברכה המשולשת בתורה וסיים "מה ביאתך לעולם בלא חטא אף יציאתך מן העולם בלא חטא". וכשהיו מזכירים את שמו היה מתמלא שמחה והיה מפליג לספר מקדושתו של אותו צדיק.

ויאמר יצחק

זכה רבינו שספרו 'ויאמר יצחק' - שו"ת ב' חלקים, נתקבל בכל כהלכתא למשיחא, כפי שכתב עליו **ר' דוד צבאח** זצ"ל "והלא ידעת שספר מוהריב"ו [מ"ר] יצחק בן ואליד] זה"ה היה מקובל בעינינו כהלכתא למשיחא והוא אחרון אחרון חביב ועל זה ראוי לסמוך" ('ישופים לדוד, אבן העזר סי' ע'). מלבד ספרו 'ויאמר יצחק', רבינו כתב חיבורים אחרים. את אחד מהם מזכיר בנו ר' יודאל בהקדמתו, והוא ספר דרושים, 'ומרוב חכמתו ובקיאותו באו דברות קדשו בקיצור אמיץ, על כן לא בא אל שולחן

רבי יצחק בן ואליד זיע"א – נר המערבי

תקל"ז (1777) – ה' אדר ב' תר"ל (1870)

אמת וצדק כי תקצר היריעה מהכיל לתאר את גדולתו ותפארתו של "נר המערבי" ר' יצחק בן ואליד (ריב"ן) זצ"ל בתורה ובמידות, שהיה אחד מדמויות ההוד של יהדות מרוקו, רבה הראשי של טיטואן, ומחבר שו"ת 'ויאמר יצחק'.

זרח השמש ובא השמש

בשנת התקל"ח (1777) נפטר הגאון המקובל **ר' יעקב בן מלאך** זצ"ל – רבה הראשי של טיטואן – המכונה מהריב"ם, שכתב עליו מרן החיד"א (שם הגדולים) "רב מובהק במערב הפנימי, בר פלוגתיה של הרב **מ"ה יעב"ץ** [ר' יעקב בן צור] זצ"ל, ושמענו מהפלגת בקיאותו, והפליג בזקנה". באותה שנה נולד ר' יצחק לאביו **ר' שם טוב בן ואליד**, משלשלת יוחסין של חכמים גדולים ממגורשי קאשטיליא שהתיישבו בטיטואן. רבינו נקרא על שם סבו ר' יצחק זצ"ל.

במהליו יתנכר נער

משחרית ימיו היה רבינו עובד א-להים בקדושה ובטהרה, כל היום שקוד על לימודו כי בתורת ה' חפצו, "יושב בבית רבנן, ומזקנים יתבונן, תהילתו בקהל חסידים מהם יראה וכן יעשה". רבינו למד תורה אצל שני רבנים גדולים: **ר' מנחם נהון** ו**ר' משה הלוי** זצ"ל שנתמנה לראב"ד לאחר פטירת ר' מנחם נהון, ונחשב לגדול רבני המערב בדורו, כפי שהעיד עליו הרה"ג **כמהר"י אלמליח** זצוק"ל: "אם תשתכח התורה מישראל, כמוהו"ר משה הלוי נר"ו יחזירנה בפלפולו ובקיאותו". בעודו צעיר לימים, יצא שמו של רבינו כשם הגדולים, "בן 17 שנה היה רועה בש"ס ובפוסקים, הלכות והגדות, וימצאם עשר ידות". ויגדל עד מאוד ותורתו ויופי מידותיו מכרזת עליו "ויצא שמעו בכל הארץ".

אשת רבו

בגיל 18 נשא לאישה בת למשפחת רבנים אשר ילדה את בנו בכורו **ר' שם טוב**, אולם לא ארכו הימים והיא נפטרה לבית עולמה. לאחר מכן נשא לאישה את הצדקת מרת שמחה בת הרב החסיד **ר' וידאל ביבאס** זצ"ל, שעזרה לו בעבודת הקודש וילדה לו שש בנות וארבעה בנים שהיו תלמידי חכמים גדולים, והם **ר' וידאל**, **ר' יוסף**, **ר' שלמה**, ובנו **ר' יעקב** בחור מורם מעם שנפטר על פני אביו.

במקום גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו

לאחר פטירתו של הראב"ד ר' משה הלוי זצ"ל, נתנו עינינו חכמי הדור למנות את רבינו לתפקיד הרם. "והיה כשמוע ר' יצחק כי רבני דורו כולם כאחד מסכימים ליתן עליו את כתר התורה וכתר המלוכה, שם לדרך פעמיו, ויברח יצחק מן הארץ ההיא, בורח מן השררה, כי היתה רוחו נשברה, לא רמו עיניו ולא גבה לבו", וככל שברח מהכבוד הכבוד דרף אחריו, ורבני הדור שלחו אחריו בכל מקום לאמר "בוא יבוא ברינה", וכשראה שכל הגדולים, יחד קהל ועדה הקיפו עליו, חזר אל ביתו ואל שער מקומו "ותהי המשרה על שכמו לרעות ביעקב עמו, ריש מתא וריש מתיבתא", כי ראה שאין מנוס ומפלט. על כתב המינוי שקיבל רבינו היו חתומים כשישים חתימות של גדולי הדור ורבני טיטואן.

ראש על ארץ רבה

רבינו נתמנה לראש הישיבה של מהרש"א (**ר' שלמה אבודרהם** זצ"ל) שנקראה "מדרש שלמה", שם ישבו רבני העיר, אנשים חכמים ויודעים, ור' יצחק עומד עליהם. אחד מגדולי תלמידיו היה **ר' ישעיה בן נאים** זצ"ל אשר בנו **ר' רפאל חיים**

משה נודע לימים כאחד מגדולי הדור. לא רק בעיר מולדתו האיר רבינו בתורתו, אלא מצודתו היתה פרוסה על כל המערב והמזרח, והוא שימש כהל תלפיות "ממנו יוצאה תורה בהינומא... דן דינא רבא ודינא זוטא... וכל יום תמיד שואלים אותו את חוקי הא-להים ואת תורותיו, והוא ז"ל השיב לכל שואליו דבר דבור על אופניו". רבינו גם לא מנע שבט מוסר מיהודה, "הפה שאצר כל ספרי מוסר" היה מוכיח לכל העם במילי דשמיא "בתחילה בפה רך, דור ישרים יבורך", על כן דבריו הקדושים התקבלו באהבה ולא קצו לתוכחתו. בנוסף, היה רבינו אבי יתומים ודיין אלמנות, פטרון לכל קשי יום, "לחמו נתן לאביו". ואם דל בא מרחוק, היה מביאו לביתו ועושה לו אכסניה במעונו. רבינו היה גם ספרא רבה וכתב לעצמו ספר תורה בכתביה תמה, בקדושה ובטהרה, והכניסו להיכל הקודש ברוב פאר והדר, וחיבר שיר נאה לכבודה של תורה: "תורת אמת הנחיל לעם אמוני, נגיל ונשמח, יום עשה ה'". כמו כן חונן בקול ערב מאוד, והיה "מכבד את ה' מאונו, בחגים ומועדים".

אהבתו לארץ ישראל

אהבה עזה היתה לר' יצחק לשלוחי דרחמנא אשר באו מארץ הקודש לאסוף תרומות, וכשהיה נודע לו על בואם היה מחכה להם ליד שערי עירו, מחבקם ומנשקם, ולא מנע כל מאמץ לספק להם כל צרכם, וכשהיו יוצאים לשלום "ויחרד יצחק לצאת עמם ללוותם". מחיבת ארץ ישראל אשר "היו עיניו ולבו שם כל הימים, באהבתה ישגא תמיד", עזב את כבודו ותפארתו ועלה להתיישב בעיה"ק ירושלים ת"ו, ואחר שלושים יום כאשר ריצה את אבני ציון וחנן את עפרה, חזר אל עירו ואל מקומו "להנהיג צאן מרעיתו". סיבת ירידתו וחרזתו למרוקו לא נודעה, וטעמו ונימוקו נותרו עימו.

תהלות ותשבחות

שמע קדושתו וגדולתו הגיע לכל הארצות וכיבדו את שמו במאוד. רבני ירושלים בהקדמותיהם לספרו "ויאמר יצחק" מתארים אותו בתארים יוצאי דופן: "תנא דאורייתא, סבא דמשפטים, מבני עלייה, חסידא ופרישא, וכל רז לא אינס ליה, נר המערבי, איש א-להים קדוש, משיירי כנסת הגדולה". הראש"ל **היש"א ברכה** זצ"ל (**ר' יעקב שאול אלישר**) כתב "מי שראה את הקודש יבוא ויעיד על צדקתו חסדו ואמת, נזר א-להיו על ראשו, ארי שבחבורה עיר גדולה של חכמים רבים ועצומים [טיטואן], איש א-להים קדוש, הרב המופלא שבסנהדרין, נר המערבי, שמוע שמענו עזוזו ונפלאותיו, הן הן נוראותיו". רבה של חברון, הגאון **ר' אליהו סלימאן מני** זצ"ל כתב בהסכמתו לספר רבינו "משיירי כנסת הגדולה, מופת הדור, נר המערבי".

בעיני חכמי דורו

תורתו ותשובותיו נפוצו על פני כל הארץ. בתשובה שהגיעה לפאר הדור **ר' יוסף חיים** זצ"ל (הבן איש חי) מבגדד, הוא מכנה את רבינו "הרב הגדול מופת הדור" (רב פעלים, ח"ב או"ח סי' כ"ב). במקרה אחר, פנו אליו "הרבנים מבגדד בהיות שהם נוגעים בדבר [הצוואות של הגביר יעקב צמח נסים] רצונם שיוגמר דין זה על" חכמי ורבני המערב... ובכן **ציוו** עלי לאמר לגלות דעתי בזה... " (ויאמר יצחק ח"ב חו"מ, קצ"ו). כ"כ בא בכתובים עם גאון הדור **ר' חיים פלאג'י** זצ"ל שהעריך את רבינו מאוד, ותיארו בשבחים אדירים "אחד המיוחד מבני עליה, אספקלריה המאירה" (לב חיים קי-קרב).

המשך בעמוד 3 למטה...

נוהג בחוכמה - קובץ לנהגים

מנהגי חג פורים

- א.** בשבת זכור אומרים הפיוט 'מי כמוך ואין כמוך' שחיבר רבינו יהודה הלוי. ומנהג יהודי מרוקו לומר פיוט זה בתוך 'נשמת כל חי', קודם שיאמר 'מציל עני מחזק ממנו', ואין בזה משום הפסק.
- ב.** נוהגים ללבוש בגדי יום טוב לכבוד חג פורים.
- ג.** פותחים תפילת ערבית של תענית אסתר ושל חג הפורים במזמור 'למנצח על איילת השחר'.
- ד.** בתפילת שחרית של פורים, מנהגנו שבין 'אשרי' ל-'ובא לציון גואל' שם קוראים המגילה, ולא כהנהוגים לקרואה בין 'ובא לציון' ל'ואתה קדוש'.

קופת הרוכלים - מקורות וטעמים

א. הגהות אשר"י בברכות (פרק א', סימן יב) כתב בשם אור זרוע, שנחלקו רבינו יוסף טוב עלם ורבינו יונה, בדבר **אמירת פיוטים אין ברכת קריאת שמע**, ועלתה בידם שמונת ומצוה מן המובחר להקל ולומר הפיוטים. והשבולי הלקט (סימן כח) הביא שכן דעת: רב כהן צדק גאון, רב נטרובאי גאון, רבינו קלונימוס ובנו רבינו משולם, רבינו גרשום מאור הגולה, רבינו סעדיה גאון ועוד. **ואם כן, כל שכן שיהיה מותר לומר הפיוטים בתוך פסוקי דזמרה.** וכן נהגו אבותינו **במרוקו** כמו שכתבו רבותינו רבי שלום משאש (שמש ומגן ח"א סימן מא), רבי יצחק חזן (שו"ת יחיה דעת, ח"ג, סימן ג, אות ב) ורבי משה מלכה (שו"ת מקוה המים, ח"ה עמוד לא).

ב. כתב החיד"א (מחזיק ברכה, קונטרס אחרון סימן תרפז) שהוא מנהג טוב ללבוש לכבוד חג הפורים בגדי יום טוב, וכ"כ רבי חיים פלאג'י (מועד לכל חי, סימן לא, אות יח) והוסיף שילבש בגדי יום טוב כבר מהערב קודם קריאת המגילה של לילה, שאיך יתכן לקרוא הפסוק 'ותלבש אסתר מלכות' בבגדי חול?! וכן נהגו אנשי מעשה **בתוניס** (עלי הדס' פרק ז', אות ו), **במרוקו** (זוכר בריית אבות' עמ' 146 'חתיבות המערב' חג פורים אות ז), ו**בלוב** ('נחלת אבות' מנהגי פורים אות ג).

מרוקו המאה ה-19

(מקורות: 'עשרת אבות')